

הרב יצחק ארלנגר
ר"מ במכון לב

בדין קידוש-היום בכוס ראשונה מ-ד' כוסות

הלכה מחודשת בדין הקידוש בליל הסדר

ראיתי מי שכתב, שאף שכל ימות השנה נהגינן, שאחד מקדש בליל שבת על היין ומוציא את כל המסובים ידי חובתם, הרי שבליל פסח כל אחד מן המסובים לסדר, מקדש לעצמו על כוסו. וטעמו ונימוקו, ע"פ דברי רבא בגמ' פסחים דף קי"ז ע"ב, שבליל הסדר ברכת המזון טעונה כוס. ואף שבכל ימות השנה נקטינן שאין ברכת המזון טעונה כוס, "ארבע כסי תקנו רבנן דרך חרות, כל חד וחד נעביד ב"י מצוה". וכן מבואר במשניות שם, דעל כוס ראשון אומר קידוש, על כוס שני הגדה, על כוס שלישי מברך ברכת המזון ועל כוס רביעי גומר את ההלל. ושם בדף ק"ח ע"ב מבואר דקיום מצוות הלילה על הכוס, שתיית ה-ד' כוסות על הסדר הנזכר במשנה, מעכב. "שתאן בבת-אחת (וביאר שם הרשב"ם בפרושו השני, דהכוונה ששתה שלא על סדר משנתנו אלא שתאן רצופין), רב אמר, ידי יין יצא (משום שמחת יו"ט - רשב"ם), ידי ד' כוסות לא יצא".

וא"כ, לא יוצאים בכוס ראשון של ד' כוסות אלא אם יהיה הכוס כוס של קידוש. ואם אחד מקדש לכולם, רק כוסו שלו היא כוס של ברכת הקידוש, ואיך יצאו כולם במצות כוס ראשונה של ד' כוסות. לכן הסיק אותו כותב, שכל אחד מן המסובין יקדש לעצמו. בדומה, הוכיח החיי-אדם (כלל ק"ל אות י"ב) שנשים חייבות בסיפור יציאת מצרים ובקריאת ההגדה, דאחרת איך יצאו יד"ח כוס שני מד' כוסות, שהוא דווקא הכוס שההגדה נאמרת עליו, ובד' כוסות נתחייבו נשים מדינא דגמרא, דאף הן היו באותו הנס, וכדי לקיים מצוות ד' כוסות על הסדר יצטרכו לומר את ההגדה גם כן.

וזה אין לומר, שאף שאחד מקדש בקול רם, הוי כאילו כולם מקדשים מדין שומע כעונה, כל אחד על כוסו, וא"כ כל הכוסות הם כוסות של קידוש. שהרי דין שומע כעונה יש גם למי שאין לפניו כוס כלל, והשומע יוצא יד"יח בקידוש של המקדש בפיו על הכוס שלפניו. וכן במקרא מגילה, השומע יוצא אף דאין לפניו מגילה כשרה, ואפילו הכי לא הוי כקורא בע"פ. וכבר הגדיר החזו"א זצ"ל בדין שומע כעונה, שאין השומע ממש כאומר בפיו, אלא שמצנת הקידוש של העונה, שנאמרה על כוסו, מתייחסת גם לשומע, וקיים גם הוא מצנת קידוש. ובזה מסבירים שיטת רש"י סוכה דף ל"ח ע"ב (ועיין גם תוסי' ברכות כ"א ע"ב ד"ה עד שלא יגיע), דאם מפסיק בתפילתו ושומע קדושה, אף דשומע כעונה, אין זה נחשב להפסק בדיבור באמצע תפילתו. וא"כ בשומע קידוש מאחר בליל פסח, שוב אין כוסו של השומע בגדר כוס של ברכה, שהרי אין נחשב השומע כאומר ברכה בכלל, ואיך יצא בה ידי כוס ראשונה דארבע כוסות. ודוחק גדול הוא לומר דאף דאין השומע צריך לכוס, מכל מקום אם מחזיק כוס בידיו נחשב גם הוא לכוס של ברכה. ואם כן, בליל הסדר דצריך שתהיה הכוס הראשונה מארבע הכוסות כוס של קידוש, יצטרכו כל המסובים לקדש בעצמם כל אחד על כוסו, ולא לצאת ידי חובתם בשמיעה.

אמנם, לא כן נהגו העולם, וגם בליל הסדר יוצאים ידי חובת קידוש בשמיעה כבכל השנה, ואם לא נביאים הם בני נביאים הם, ובעז"ה נבוא ונסביר על מה סמכו, שגם בליל פסח אחד מקדש לכולם.

הגדרת המושג ברכה הנאמרת על הכוס

ידועים דברי רש"י במסכת ערובין דף מ' ע"ב, על מה שמתלבטת שם הגמרא, אם יברך ברכת הזמן - שהחיינו - על הכוס ביום הכיפורים, כיון שאי אפשר יהיה לשתות ולטעום מן הכוס; "דגנאי הוא לכוס של ברכה שלא יהנה אדם ממנו לאלתר. שתהא ברכת היין דבורא פרי הגפן שלא לצורך". ע"כ לשון רש"י.

ומבואר ברש"י, שאין ברכת בורא פרי הגפן נאמרת מכיון שהוא צריך לשתות היין, אלא להפך, צריך הוא לשתות מהכוס של הברכה משום שברך ברכת בורא פרי הגפן. וע"כ הפשט ברש"י, שברכת בורא פרי הגפן,

נצרכת היא כדי שתאמר ברכת הזמן על הכוס. דהיינו, דלא די להחזיק כוס יין ביד כדי שיקרא שמברך הוא על היין, אלא צריך לקשר את ברכת שהחיינו לכוס על ידי ברכת בורא פרי הגפן, ורק אז נחשב הדבר שברך על הכוס. ומעתה כיון שבירך בורא פרי הגפן, גנאי הוא אם לא ישתה.

ולפי"ז, אם שכח ולא ברך ברכת בפה"ג, אף דשתה את הכוס, לא נחשב שברך ברכת הזמן על הכוס. ואם ברכת שהחיינו טעונה כוס, לא יצא ידי חובתו. ולפי האמור צריכים גם כל השומעים היוצאים ידי חובתם בברכה, לשמוע ולכוון לצאת גם בברכת בפה"ג, דברכה זו היא העושה דין ברכה על הכוס.

והנה בהל' יוה"כ סי' תרכ"א ס"ג, בענין ברכת אשר קידש ידיד מבטן במילה שחלה ביוה"כ, פסק השו"ע שמברך ללא כוס. והרמ"א כתב שמברך על כוס ומטעימים ממנו לתינוק שנימול. ועיין במג"א שם שהמקור לדברי הרמ"א הוא בראב"ן. והסבר הענין, שכיון דכל השתיה משום גנאי לכוס של ברכה, די בשתיית התינוק. ובאמת הרשב"א חלק וסבר דבכה"ג הוי ברכה לבטלה כשנותן לתינוק כ"כ קטן שאינו חייב בברכת הנהנין. אך דעת הראב"ן והרמ"א דאין חובת השתיה אלא משום גנאי, ולזה די גם בשתיית התינוק. וכשיטת רש"י הנ"ל.

ומשמע עוד, לפום ריהטת שיטת רש"י, דאין שיעור לטעימת הכוס, ובטעימה כל דהוא כבר נמנע הגנאי הנ"ל. בזה יובן מנהג העולם, שלא להקפיד על שום שיעור בשתיית היין עליו ברכו ברוסין ונישואין, שהחתן והכלה טועמים רק מעט מן הכוס. יעוין מה שדנו בזה הפוסקים, ערוך השולחן סי' ל"ד מאה"ע סעיף ט' וסי' ס"ב סעי' ח' ובשו"ת מהרש"ם ח"ה סי' ח' ועוד.

לדברינו, שברכת בפה"ג נצרכת היא לקשר את הברכה שנתקנה על היין לכוס, יתורץ גם איך מברכים שוב בפה"ג על הכוס של ברכת הנישואין, אף שכבר ברכו על היין בכוס של ברכת ארוסין. וצריך לומר, דנכון אמנם שאין צורך בברכה נוספת מצד הלכות ברכות הנהנין, שהרי לא שינה את מקומו, אבל מ"מ צריך לחזור ולברך בורא פרי הגפן כדי לקשר גם את ברכות הנישואין לכוס. ואף שהפסיק בקריאת הכתובה, לא יעלה על הדעת לומר דקריאת הכתובה הוי כהפסק והסח-הדעת לענין ברכות הנהנין, וע"כ אין הפסק זה אלא סיבה להצריך כוס נוספת. עיין תוס'

פסחים ק"ב ע"ב ד"ה שאין. (ועיין גם תוס' פסחים ק"ג ע"ב ד"ה רב אשי, שהלכו בדרך אחרת לא כמו שכתבנו.)

גם יובן ע"פ דרכנו, מה שפסק הרמ"א בשו"ע או"ח סי' תע"ד, שחוזרים ומברכים שוב בפה"ג על כל כוס מדי כוסות. כי רק ברכת בפה"ג גורמת לכך שההגדה וההלל נאמרים על הכוס. ולפי"ז אין צורך למשי"כ תוס' פסחים ק"ג ע"ב ד"ה רב אשי דההגדה וההלל הוי הפסק. עיי"ש בתוס' שנדחקו, דאם הגדה היא הפסק, איך יחשב הקידוש לקידוש במקום סעודה. גם לפי התוס' יצטרכו לברך ברכה אחרונה אחרי שתיית כל כוס וגם אחר אכילת הכרפס. לדברנו, ע"פ שיטת רש"י בערובין, אתי הכל שפיר, דההגדה וההלל אינם הפסק ומ"מ צריך לחזור ולברך על כל כוס וכוס.

עוד יש להוכיח, שברכת בורא פרי הגפן שמקדימים לברכה הנאמרת על הכוס, אינה רק כדי להתיר את שתיית היין, מן המבואר בתוספות פסחים ק"ה ע"ב ד"ה יקנ"ה. שדנו שם התוספות למה ברכת בפה"ג נאמרת לאחר ברכת המזון ולא לפני, והסיקו דברכת המזון מפסיק לכל מה שלפניו, ומסיימים "שאם יברך קודם יצטרך לברך שנית". וא"כ מוכח מלשונם, דגם אם יברך קודם, שפיר הועילה ברכת בורא פרי הגפן לאשווי לברכת המזון ברכה על הכוס ואינה ברכה לבטלה, אלא שכדי שיוכל לשתות הכוס יצטרך לברך שנית מדין ברכות הנהנין, כיוון שהפסיק בברכת המזון, וכדי לחסוך בברכות תקנו לברך רק בסוף. ודוק כי נכון הוא.

(יש להעיר על מנהגנו שאנו משאירים את הכוס של ברכת המזון בסעודה שלישית להבדלה. והרי אין עושין מצוות חבילות חבילות. וכתב הפרמ"ג דכיוון שיש הפסק רב לית לן בה, דנעקרה כבר המצוה הראשונה. וצ"ע דבתוס' לגבי ברכות הנישואין משמע להיפך, שבברכת המזון שאין הפסק מברכים על כוס אחת גם ברכת המזון וגם שבע ברכות, ואין כאן משום חבילות חבילות, ובנישואין שיש הפסק כתובה בין האירוסין לחופה, בעינן שתי כוסות. וצ"ע, עיין תוספות פסחים דף ק"ב ד"ה שאין אומרים.)

קושיות וסתירות להגדרה הנ"ל

אמנם קושיא גדולה יש להקשות על המהלך דלעיל. דהתוסי בפסחים דף ק"ג ע"ב ד"ה רב אשי וכן שם בדף ק"ד ע"ב ד"ה חוץ, כתבו בשם הירושלמי, דמי שהתחיל לאכול בערב-שבת מבעוד-יום וגם שנה יין וקידש עליו היום, שפורס מפה באמצע סעודתו ומקדש, לא יחזור לברך בקידוש ברכת בורא פרי הגפן. וכן נפסק גם בשו"ע או"ח סי' רע"א סעיף ד'. ולדברינו יקשה עד מאד, שהרי אמנם מצד חיוב ברכות הנהנין אינו חייב לברך על היין בשעה שמקדש, שהרי כבר ברך בורא פרי הגפן בתחילת סעודתו, אך כדי שיהא הקידוש נאמר על הכוס, למה לא יתחייב בברכת בורא פרי הגפן, וכמו שהראינו לעיל, שחוזר ומברך בורא פרי הגפן בברכת נישואין ובכוס שניה של ד' כוסות.

כמו כן יש להעיר, דשם בשו"ע או"ח סי' רע"א סעיף ט"ו נפסק, דאם נשפך הכוס של הקידוש לאחר שגמר לקדש לפני ששתה ממנו, אם לא מתכוון לשתות עוד יין, יביאו כוס אחר ומברך עליו בורא פרי הגפן ושותה. וצריך להבין על פי מה שלמדנו מדברי רש"י בערובין, דכל החיוב לשתות הכוס הוא משום גנאי, כדי שלא תהיה ברכת בפה"ג שלא לצורך, אם כן מה התקנה כאן. הרי הכוס שעליו בירך נשפך והברכה הראשונה שברך על היין תהיה שלא לצורך דהרי לא טעם מן הכוס ומה תועלת יש בשתיית כוס אחר. יש לציין עוד שהלכה זו של נשפך הכוס, כתבה השו"ע רק בקידוש ולא בשאר כוסות של ברכה. השוה או"ח סי' ק"צ בענין כוס ברכת המזון.

עוד יש להקשות, מדברי רש"י עצמו במסכת ראש השנה דף כ"ט ד"ה מהו. שכתב שם על ברכת בורא פרי הגפן של קידוש היום "שאין באות אלא לפי שהמברך צריך שיטעום וא"א להנות בלא ברכה". ולכן הסתפקה הגמ' שם, כשאינו טועם בעצמו אם יכול להוציא בזה אחרים ידי חובה, דאין דין ערבות בברכת הנהנין כשאינו נהנה בעצמו. מ"מ מפורש בדברי רש"י שברכת בפה"ג היא כדי שיוכל לטעום מהכוס, וסותר לדברי רש"י עצמו במס' ערובין דף מ' שהבאנו דבריו לעיל, שאדרבא כל החיוב לטעום הוא כיון שבירך, כדי שלא יתגנה הכוס שברכו עליו. וכבר העיר על סתירה זו בדברי רש"י הרש"ש בערובין שם.

לחלק בין קידוש לשאר הברכות הנאמרות על הכוס

להבין כל זאת, יש אולי לחדש, ששונה דין קידוש היום משאר כל הברכות הנאמרות על הכוס. דבקידוש על היין, עיקר הענין הוא לשתות את היין שבכוס. ואין ברכת בורא פרי הגפן אלא להתירו בטעימת הכוס. עתה נבוא בס"ד ליסד את החידוש על בסיס איתן.

הנה באו"ח בסימן רע"א סעיף י"ד, מביא השו"ע את שיטת הגאונים, דבקידוש דווקא המקדש צריך לטעום מן הכוס. ומוסיף שם השו"ע: "ודווקא בקידוש, אבל בשאר דברים הטעונים כוס מודים הגאונים דסגי בטעימת אחר".

ומצאתי בשו"ע הרב ש"ז זי"ע, בהלי ברכת המזון סי' ק"צ, שנחת לחילוק זה בין קידוש לשאר ברכות הטעונות כוס, וז"ל: "וי"א שכל דבר הטעון כוס חוץ מקידוש, לא הצריכו לטעום ממנו אלא משום שלא יהא גנאי לברכת היין, שיאמרו שלא לצורך הוא ברכה זו ונראית כברכה לבטלה, אבל באמת [גם אם לא ישתה, ברכת בורא פרי הגפן היא] לצורך שכך תקנו חכמים בכל שירה הנאמרת על היין שישדרו אותה אצל ברכת היין, שהוא עיקר שירה המיוחדת ליין, לפיכך רשאי לברך ברכת היין ולהטעים לקטן אע"פ שלא הגיע לחינוך ברכות ואפילו אינו יודע לדבר, שכיון שהטעימה אינה אלא משום גנאי די בתינוק קטן כזה, וכן נוהגין במילה שביוה"כ הואיל וא"א בענין אחר כמ"ש בסי' תרכ"א וכו'. אבל קידוש לא די במה שיטעים לתינוק ולא אפילו שיטעים לגדול, אלא המקדש בעצמו צריך לטעום כמלוא לוגמיו ואם לא לא יצא. משום שנאמר: זכור את יום השבת לקדשו. ואמרו חכמים: זכרהו על היין, כלומר על שתניית יין לכבוד היום. לפיכך, המזכירו על היין, הוא המקדש, שותה ממנו בעצמו. וראוי לחוש לזה לכתחילה כמ"ש בסי' רע"א"י. ע"כ.

וע"פ זה מתבארים אל נכון דברי רש"י, ובאמת אין סתירה בדבריו. רש"י בערובין דף מ' מדבר בברכת הזמן הנאמרת על הכוס. שם אין דין השתיה אלא משום שבירך בפה"ג וגנאי הוא אם לא יטעם. אבל במסכת ראש השנה בדף כ"ט, מדבר רש"י על קידוש-היום. שם החובה היא להזכיר השבת על שתניית יין ולא באה הברכה של בורא פרי הגפן, אלא להתירו לשתות מצד חיוב ברכת הנהנין.

ובאמת אם כבר שתה קודם - מבעו"י - יין וברך, שוב לא יצטרך לחזור ולברך בפה"ג בקידוש, וכמבואר בירושלמי שהביאו התוס' בפסחים דף ק"ג. אך בשאר ברכות שנאמרות על הכוס, יצטרך לברך בפה"ג לקשר הברכה לכוס, גם אם מצד ברכת הנהנין היה יכול לשתות בלי ברכה נוספת. ובאמת מצאתי שבהבדלה כה"ג, הביא השו"ע באו"ח סי' רצ"ט סעיף ג', שכשמבדיל באמצע אכילתו, י"א שאף שבירך קודם על היין יש לחזור ולברך שוב בשעת ההבדלה, ומקורו במהרי"ק שורש צ"ו. והמג"א ועוד פוסקים תמהו, מאי שנא הבדלה מקידוש. ולדברינו מבואר להפליא, דבהבדלה צריך לחזור ולברך כדי שתהיה ברכת המבדיל ברכה שעל הכוס, משא"כ בקידוש שהעיקר שישתה את היין.

גם מובן היטב, שאם נשפך היין שעליו קידש, יביאו יין אחר וישתהו. וזו הלכה דווקא בקידוש שרק שם יש ענין בשתיית היין. ולשיטת הגאונים, צריך דווקא המקדש לשתות היין בעצמו ואי אפשר להטעימו לאחר כבשאר כוס של ברכה, ששם בשאר ברכות הנאמרות על הכוס, כל השתייה רק מצד גנאי לכוס וכמו שנתבאר, אך בקידוש צריך דווקא את שתיית היין. ואולי לכן גם לא יכול לקדש קידוש היום על חמר-מדינה וצריך דווקא יין, דמצנת הקידוש נתקנה על שתיית יין דווקא.

גם נבין ע"פ חילוקנו שהבדלנו בין כוס של קידוש לשאר כוסות של ברכה, מה שהשוו התוס' שם פסחים דף ק"ז ע"א ד"ה אם טעם, שתיית יין בקידוש לחיוב שתיית ד' כוסות. דהתוס' הבליעו בדבריהם קושיא. בקידוש מבואר דצריך לשתות מלוא לוגמיו, ובד' כוסות נאמר, שם בדף ק"ח ע"ב שיעור אחר: "והא דאשתי רובא דכסא". וביארו התוס' דחד שיעורא הוא, דבאדם בינוני, שיעור מלוא לוגמיו הוא רוב רביעית.

ולכאורא תמוהים הדברים מאד. דבד' כוסות יש דין לשתות הכוס, או לפחות את רובו מדין רובו ככולו, אבל בקידוש למה לא יהא די בטעימה כבכל כוס של ברכה, ואולי שיעור טעימה הוא מלוא לוגמיו, ויהא מלוא לוגמיו לחוד ורוב כוס לחוד. אמנם לאמור לעיל בהירים הדברים. דגם בקידוש יש דין לשתות הכוס או לפחות רוב כוס וכמו בד' כוסות. וע"כ היו התוספות צריכים להשוות המידות והשיעורים. ובאמת בקידוש תרתי בעינן, גם מלוא לוגמיו כדי שתיקרא טעימה, וגם רוב כוס. (יש להעיר, דכאן מבואר דלטעימת כוס של ברכה צריך מלוא לוגמיו, ולעיל הוכחנו בדברי הרמ"א באו"ח סי' תרכ"א ס"ג דאין דשיעור לטעימת הכוס בברכה

שלאחר המילה, וכן נהגו העולם בכוס של קידושין ונישואין. וכבר האריכו בעניין זה הפוסקים האחרונים ואכ"מ. ובעוג מלך הבשן יצטרך לשתות כמלוא לוגמיו דילי שהוא יותר מרוב כוס וכמבואר בתוס' שם. אמנם מי שפיו קטן, לא יוכל להסתפק בשתיית מלוא לוגמיו שלו, אלא יצטרך להשלים השיעור לרוב כוס. וזה חידוש גדול להלכה!

גם יצא חידוש נוסף לדינא, שאף בקידוש יש להדר לכתחילה לשתות את כל הכוס ולא להסתפק ברוב כוס. דכללא דרובו ככולו זה רק בדיעבד, וכמבואר בדין שתיית הארבע כוסות בליל הסדר. ובאמת יש לדייק כן גם מלשון הגמ' לגרסת התוס': "אם שתה מלוא לוגמיו יצא"¹.

ביאור סדר הברכות בקידוש יום-טוב שני שחל במוצאי שבת

במסכת פסחים דף ק"ג ע"א עוסקת הגמרא בסדר הברכות כשחל יום-טוב להיות אחר השבת, שאז על אותו הכוס עושים קידוש דיו"ט והבדלה של מוצאי שבת.

וסבר רבא שם דהסדר הוא יקנה"ז – יין (בפה"ג), קידוש, נר, הבדלה, זמן. והנה מה שתמוה בסדר זה, הוא דחיית ברכת שהחיינו לסוף, אף דברכת הזמן היא חלק מקידוש היום והיה מקום להקדים את הזמן להבדלה. וביאר הרשב"ם שם: "זמן אומר אפילו בשוק ועיקרו אינו על הכוס, הלכך אומר לבסוף". וטעם זה אינו מובן, דהרי סוף סוף אומר על הכוס. ומה סיבה היא מה שיכול לאמרו אף בשוק שלא על הכוס, לכך שצריך לאחר את הברכה של הזמן.

צריך לומר בביאור דברי הרשב"ם בדעת רבא, דהבדלה הצריכה כוס, צריך להסמיכה לברכת בורא פרי הגפן ולא להפסיק בין ברכת בורא פרי הגפן לברכת ההבדלה בברכת הזמן שבעצם מעיקר הדין אינה צריכה כוס. וכן מפורש ברא"ש מסכת סוכה פרק ד' אות ד', "אין להפסיק בזמן בין

1. יש להעיר שגם ע"פ הסוד, קידוש-היום בשבת ויו"ט מתקן באבי"ע דחיצוניות האצילות כמצוה מעשית ולא בפנימית כמצוה שבדיבור. (עיין נהר-שלום לרשי"ש דף ל"ד ע"ד.) וההסבר, מכיון שהקידוש נתקן על שתיית יין שהיא מעשה של מצוה. וכמו כל מצוה מעשית נכנסים הלי"מ דצ"ם בברכת הקידוש והצי' דצ"ם במעשה שתיית היין. לעומת זאת, כל ברכות השבח, אף אלו שנתקנו על הכוס, מתקנות בפנימיות העולמות כמצוות שבדיבור. דרק בקידוש אנו מוצאים מעשה של שתייה כחלק מעצם קיום המצוה.

בורא פרי הגפן להבדלה". רואים מכאן להדיא, שברכת בורא פרי הגפן היא העושה את ההבדלה לברכה על הכוס ולא שתיית היין. לכן ההקפדה היא להצמיד ולא להפסיק בין ברכת בורא פרי הגפן לברכת ההבדלה. וכמו שכבר הבאנו את לשון שו"ע הרב "שכך תקנו חכמים בכל שירה הנאמרת על היין, שיסדרו אותה אצל ברכת היין שהיא עיקר שירה המיוחדת לייין". ומה שצריך לטעום מכוס של הבדלה, זה כדברי רש"י במסכת עירובין דף מ' ע"ב, דגנאי הוא לכוס של ברכה אם לא יטעם ממנה. וברכת שהחיינו, שעיקרה לא על הכוס נתקנה, אין קפידא אם לא תהיה סמוכה לברכת בורא פרי הגפן.

עוד שם במסכת פסחים דף קג ע"א, דעתו של לוי, שהסדר בברכות ביו"ט שחל במוצאי שבת, הוא קני"ה, קידוש, נר, יין, הבדלה. וכתב הרשב"ם: "ולמה אינו רוצה לאמר יין ברישא, לפי שא"כ אינו נראה שמבדיל על היין הואיל ומרחיק הבדלה מעל ברכת היין והרי עיקר הבדלה לא תקנו אלא על היין אבל קידוש אפילו על הפת יכול לקדש כדלקמן. הלכך קידוש ברישא והדר מאור לפי שאנו רוצים לסמוך יין להבדלה, והבדלה על כורחך לבסוף תהיה כשאר כל מוצאי שבתות. והאי דלא מקדים יין מקמי מאור כשאר מוצאי שבתות, שא"כ היה נראה על הקידוש ולא על הבדלה, אבל במוצאי שבת דעלמא דליכא קידוש מקדמי ליה."

ודבריו טעונים הסבר, דמה טעם הוא מה שיכול לקדש על הפת, שלכן אין כל-כך צורך בהצמדת ברכת בורא פרי הגפן לקידוש. סוף סוף כאן מקדש הוא על היין ולא על הפת. ועיין גם בתוס' שהקשו לפי שיטת ר"ת שאין מקדשים על הפת.

להבין העניין, צריך תחילה להסביר מה טעם מועיל קידוש על הפת, מה שלא מצינו בשום ברכה הנאמרת על הכוס. והנה התוס' שם בפסחים דף ק"ו ע"ב כתבו: "כיון דמצוה לסעוד סעודת שבת שייך קידוש על הפת". ובמהר"ם חלאווה: "כיון דאין קידוש אלא במקום סעודה שפיר דמי לקידושי אריפתא". ובתוס' רי"ד "לא דווקא יין אלא הוא הדין נמי על הפת... ואין קידוש אלא במה שהוא קובע סעודתו או פת או יין. דכתיב וקראת לשבת עונג, דמקום קריאה שם יהא עונג...".

חזינן מכל הנ"ל, דקידוש אינו ככל שאר הברכות שנתקנו לאמרם על הכוס, והיינו בהקדמת ברכת בורא פרי הגפן שהוא השירה על היין וכנ"ל.

קידוש קשור לסעודה, לשתיית יין או לאכילת פת שהם עיקר קביעות סעודת השבת, ולא לברכה של בורא פרי הגפן. אותה סברא המתירה לקדש על הפת, מוכיחה לנו שאין ברכת בורא פרי הגפן חלק מהקידוש. לכן כשמקדש ומבדיל על כוס אחת במוצאי שבת שחל בליל יו"ט, יש להצמיד את ברכת בורא פרי הגפן דווקא להבדלה, שהיא הטעונה ברכת בורא פרי הגפן ככל ברכה הנאמרת על הכוס, ולא לקידוש. עניין הקידוש על הפת, הוא רק הוכחה לכך שאין צורך בשירה על היין ובברכת בורא פרי הגפן לקידוש. ומה שמברכים על היין בקידוש, זה רק כדי שיוכל לשתות, וכפי שהוכחנו לעיל.

לפי זה מובן גם, שבכל ברכה שנתקנה על הכוס חוץ מקידוש, יכול לקחת גם חמר-מדינה, דגם זה נקרא שירה על היין. אבל בקידוש היום לא מהני חמר-מדינה, דצריך דווקא קביעות סעודה ואין קביעות סעודה אלא בין או בפת.

הוכחות נוספות לחילוק שבין הקידוש שיש בו דין שתיית יין לשאר ברכות הנאמרות על הכוס

לפי דרכנו, ניתן גם להבין עניין קידושא-רבה, בשבת בשחרית. גדרו של קידוש זה, הוא לקבוע שתיית יין במקום סעודת השבת, אף שאין שום ברכה נוספת הנאמרת על כוס זה של יין. וכמו שבקידוש בליל שבת, מה שמביאים יין הוא לצורך שתייתו לקביעות הסעודה, ואין ברכת הקידוש קשורה בברכת בורא פרי הגפן, כשאר ברכות הנאמרות על הכוס, כן הוא עניינו של כוס היין שמביאים בשבת בשחרית.

גם ממה שנחלקו ב"ש ובי"ה בקידוש היום (ברכות דף נ"א ע"ב), אם ברכת בורא פרי הגפן קודמת או מאוחרת, והביאו טעמים לכאן ולכאן, וקשה מה יש להסתפק, והרי תמיד בכל ברכה שעל הכוס מקדימים ברכת בורא פרי הגפן. ועל כורחך דקידוש שאני, דאינו כשאר ברכה על הכוס, ואין ברכת בורא פרי הגפן אלא ברכת הנהנין כדי להתיר שתיית היין.

בזה יש להבין גם את דברי התוס' ריש פרק ערבי-פסחים דף צ"ט ע"ב ד"ה לא יפחתו. שהתוס' שם השוו את דין הקידוש לדין ד' כוסות, וצדדו שכמו שבד' כוסות צריכים כל המסובים לשתות ואין אחד מוציא בשתייתו את

חברו. כמו-כן "גם בקידוש היה לכל אחד כוס", והביאו ראיה מפסחים דף ק"ו ע"א "חזייה לההוא סבא דגחין ושת"י".

ובדף ק' ע"ב שם ד"ה ידי קידוש יצאו, כתבו תוס': "אף על פי שלא שתו, רק שיטעום המברך או אפילו אחד מהם... ולכתחילה צריך שיטעמו כולם". משמע מדבריהם, דלכתחילה צריכים כולם שיהיו להם כוסות יין ויטעמו. דהתוס' השוו הלשון של טעימת כולם לטעימת המקדש, וא"כ לא משמע שכוונתם לטעימה כל דהו מכוס של ברכה. אמנם אם אכן צריכים כולם לשתות כוסם, למה זה רק דין לכתחילה ולמה פשוט לתוס' שלפחות בדיעבד די בשתיית המקדש או אחד מהם, וצ"ע.

וכן מוכח מדברי הירושלמי ברכות שהביאו התוס' שם דף ק"ו ע"א ד"ה הוה: "א"ר אבא בשם רב: מסובין אסורין לטעום עד שיטעם המברך. ריב"ל אומר שותין אע"פ שלא שתה. ולא פליגי. מה דא"ר אבא כשיהיו כולן זקוקין לכוס אחד. מה דאמר ריב"ל כשיש לכל אחד כוסו בידו". ומוסיפים שם התוס': "ומכאן יש להוכיח שא"צ לשפוך מכוס של ברכה לשאר כוסות, ומיהו היכא דפגימי צריך לשפוך ממנו לשאר כוסות, כדי שישתו כולם מכוס שאינו פגום, אע"ג דשתיה לא מעכבא".

וחז"ן דעת התוס' דבקידוש שבעין בו שתיית יין דווקא וכדלעיל, לכתחילה צריכים כולם לשתות מכוסות שבידם ורק בדיעבד יוצאים בשתיית המקדש. וכוסות אלו ששותים כל השומעים את הקידוש, כל דין כוס של ברכה להן וצריכים להיות מתוקנים ולא פגומים.

מסקנה בעניין הקידוש בליל הסדר

נחזור לענין שפתחנו בו. בליל הסדר, כשאוחזים כולם כוסם בידם, אף שאחד מקדש לכולם ויוצאים המסובים מדין שומע כעונה, מ"מ אם שותים הכוס, הוי שתיית יין של קידוש, שהרי כך יש לנהוג לכתחילה, ע"פ התוס', בכל שבת. וא"כ הכוס הראשונה של ד' כוסות היא כוס של קידוש, גם למי שלא אמר בעצמו את הקידוש רק יצא בשמיעה מן המקדש, ואין שום חסרון בקיום המצוה של ד' כוסות, שמתקיימת גם באופן זה על הסדר המבואר במשניות פרק ערבי פסחים. אמנם את ההגדה וברכתה ברכת המזון וההלל, צריכים כולם לומר בעצמם כל אחד על כוסו, כדי שתהיה שתיית הארבע כוסות על הסדר.